Qabul qilindi: 16-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 18-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 20-noyabr 2026-yil

QARSHI TUMANINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY-TARIXIY RIVOJLANISHI: DEMOGRAFIK DINAMIKA, XO‘JALIK TARMOQLARI VA ISTIQBOLLAR

Mirzayeva Matluba Otamurodovna

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatidagi Qarshi tumanining tabiiy-geografik sharoiti, demografik dinamikasi, xo‘jalik ixtisoslashuvi va madaniy-tarixiy merosi tahlil qilinadi. 1931-yilda tashkil etilgan tuman viloyat markazi Qarshi shahri atrofida joylashgan bo‘lib, aholining o‘sish sur’ati, shahar va qishloq aholisi nisbati hamda qishloq xo‘jaligi, sanoat va qurilish sohalaridagi ko‘rsatkichlar rasmiy statistik ma’lumotlar asosida ko‘rib chiqiladi. Alohida e’tibor tumandagi arxeologik va me’moriy yodgorliklarga hamda Qarshi shahri, Ko‘kdala va Qarshi tumani chegarasida rejalashtirilgan Yangi Qarshi shahri loyihasining hududiy rivojlanishga mumkin bo‘lgan ta’siriga qaratiladi. Natijalar mintaqaviy tadqiqotlar, hududiy rejalashtirish va madaniy merosni muhofaza qilish sohasida foydalanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Qarshi tumani, Qashqadaryo viloyati, hududiy rivojlanish, demografiya, madaniy meros, Yangi Qarshi, ijtimoiy-iqtisodiy tahlil.

Abstract. This article analyzes the natural-geographic conditions, demographic dynamics, economic specialization, and cultural-historical heritage of Karshi District in Kashkadarya Region, Uzbekistan. Established in 1931, the district is located around the regional capital, Karshi city. Drawing on official statistical data, the study examines population growth rates, the urban–rural balance, and indicators in agriculture, industry, and construction. Particular attention is paid to the district’s archaeological and architectural monuments and to the potential impact of the planned New Karshi city, to be built at the junction of Karshi city, Kokdala District, and Karshi District, on regional development. The findings may be useful for regional studies, spatial planning, and cultural heritage

preservation.

Keywords: Karshi District, Kashkadarya Region, regional development, demography, cultural heritage, New Karshi, socio-economic analysis.

Аннотация. В статье анализируются природно-географические условия, демографическая динамика, хозяйственная специализация и культурно-историческое наследие Каршинского района Кашкадарьинской области Узбекистана. Район, образованный в 1931 году, расположен вокруг областного центра — города Карши. На основе официальных статистических данных рассматриваются темпы роста населения, соотношение городского и сельского населения, а также показатели в сельском хозяйстве, промышленности и строительстве. Особое внимание уделено археологическим и архитектурным памятникам района и возможному влиянию проекта «Новый Карши», планируемого на стыке города Карши, Кукдалинского и Каршинского районов, на территориальное развитие. Результаты могут быть использованы в региональных исследованиях, территориальном планировании и сфере охраны культурного наследия.

Ключевые слова: Каршинский район, Кашкадарьинская область, региональное развитие, демография, культурное наследие, Новый Карши, социально-экономический анализ.

Kirish

Viloyat markazi atrofidagi tumanlar hududiy rivojlanish tadqiqotlarida alohida o‘rin tutadi. Shahar bozori, transport tarmog‘i va mehnat resurslariga yaqinlik ularda an’anaviy agrar ixtisoslashuvni sanoat, qurilish va xizmat ko‘rsatish sohalari bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Qashqadaryo viloyatidagi Qarshi tumani aynan shunday hududlardan biridir.

Maqolaning maqsadi — Qarshi tumanining tabiiy-geografik xususiyatlari, aholi dinamikasi, xo‘jalik tarkibi va madaniy-tarixiy merosini yaxlit tahlil qilish hamda tumanning yaqin istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini baholashdir. Tadqiqotda rasmiy statistik press-relizlar, ensiklopedik ma’lumotnomalar va matbuot materiallari manba

sifatida ishlatildi; qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Qarshi tumani Qashqadaryo viloyatida joylashgan bo‘lib, shimoldan Koson, shimoli-sharqdan Chiroqchi, sharqdan Qamashi va G‘uzor, janubdan Nishon, g‘arbdan Kasbi tumanlari bilan chegaradosh. Maydoni taxminan 900 km². Tumanning ma’muriy markazi — Beshkent shahri; hududda 16 ta qishloq fuqarolari yig‘ini bor, jami 57 ta mahalla fuqarolari yig‘ini faoliyat ko‘rsatadi [1].

Hudud Qashqadaryoning eng quyi oqimidagi tekislikda joylashgan, eng baland joyi dengiz sathidan 387 m. Relyefda o‘rqirlar (Mullaquvvat qirlari — 424 m, Qo‘ng‘irtog‘ — 571 m), Charog‘il botig‘i va sho‘rxoklar uchraydi. Hududdan Qashqadaryo va uning irmoqlari, shuningdek Fayziobod, Patron—Beshkent kabi kanallar oqib o‘tadi. Tumanda gaz-neft, qo‘ng‘irtosh va shag‘al qazib olinadigan konlar mavjud [1].

Iqlimi kontinental: qishi iliq, yozi issiq. Yanvarning o‘rtacha harorati 0–2 °C, iyulniki 28,8 °C, eng yuqori harorat 47 °C ga yetadi; yillik yog‘in miqdori 190–220 mm. Tuproqlari asosan unumdor bo‘z tuproqlar, daryo vodiysida o‘tloq-allyuvial, Charog‘il botig‘ida sho‘rxok tuproqlar tarqalgan [1]. Qurg‘oqchil iqlim va yog‘inning kamligi hududda qishloq xo‘jaligining sug‘orishga bog‘liqligini belgilaydi.

Qarshi tumani 1931-yil 1-oktabrda tashkil etilgan [1]. Hududning tarixi esa bundan ancha qadimiy: tumanda davlat muhofazasiga olingan 105 ta arxeologik yodgorlik mavjud bo‘lib, ularning aksariyati eramizning I–XII asrlariga oid, ayrimlari miloddan avvalgi II–I asrlarga taalluqli (Qatag‘ontepa, Sarbontepa, Shayittepa va boshqalar). Yodgorliklar, ayniqsa, Qovchin, Poshton, Talliqo‘rg‘on va Ko‘chkak mahallalari hududida ko‘p [1]. Bu holat hududda o‘troq dehqonchilik va shahar madaniyati qadimdan shakllanganini ko‘rsatadi.

Tuman Qarshi shahri atrofida joylashgani sababli uning tarixiy rivoji viloyat markazining taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan: shahar bozorlari bilan aloqa tumanda paxtachilik, g‘allachilik, sabzavotchilik, bog‘dorchilik va chorvachilikning ixtisoslashuvini ta’minlagan [1]

2022-yil 1-yanvar holatiga tuman aholisi 259,4 ming kishini tashkil etgan: 94,1 ming

nafari (36,3 %) shahar, 165,3 ming nafari (63,7 %) qishloq aholisi. Aholining o‘rtacha zichligi 1 km² ga 288,2 kishi. Aholining 97,3 % ini o‘zbeklar tashkil etadi; tojik, qozoq, rus, qirg‘iz, turkman va boshqa millat vakillari ham istiqomat qiladi [1].

Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, 2019–2022-yillarda tuman aholisi izchil o‘sgan:

Sana	Aholi soni, ming kishi
2019-yil 1-aprel	242,8
2019-yil 1-iyul	244,0
2019-yil 1-oktabr	245,8
2020-yil 1-aprel	248,3
2020-yil 1-oktabr	250,9
2021-yil 1-yanvar	252,4
2021-yil 1-oktabr	257,4
2022-yil 1-yanvar	259,4

Manba: [1], [2].

Ushbu davrda aholi taxminan 6,8 % ga, ya’ni yiliga o‘rtacha 2,4 % atrofida o‘sgan. 2021-yil 1-oktabr holatiga tuman aholisi Qashqadaryo viloyati aholisining (3388,9 ming kishi) taxminan 7,6 % ini tashkil etgan [2]. 2021-yil boshida tuman aholisining 125,4 ming nafari erkaklar, 127,0 ming nafari ayollar bo‘lgan [2].

Qarshi tumani paxtachilik bilan birga g‘allachilik, sabzavot va polizchilik, bog‘dorchilik, chorvachilik hamda pillachilikka ixtisoslashgan. Dehqon va fermer xo‘jaliklarida 16,5 ming gektar yerga paxta, 15,2 ming gektar yerga don ekiladi; kartoshka, sabzavot, poliz va ozuqa ekinlari ham yetishtiriladi. Tumandagi xo‘jaliklarda 50,5 ming qoramol, 82 ming qo‘y va echki, 53,5 ming parranda, 435 ot boqiladi [1].

Sanoat va xizmat ko‘rsatish sohasida gilam to‘qish sexi, paxta tozalash va g‘isht zavodlari, kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalari, qurilish tashkilotlari, avtokorxona hamda bozorlar faoliyat yuritadi; tumanda 5 ta qo‘shma korxona ishlab turibdi [1].

Qurilish sohasi tumanning eng dinamik tarmoqlaridan biri bo‘lib ko‘rinadi. Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasining 2025-yilda e’lon qilingan press-relizida

qurilish ishlari hajmining o‘sish sur’ati Qarshi tumani uchun 123,8 % ga teng bo‘lgan; bu ko‘rsatkich viloyatning boshqa tumanlari va shaharlariga nisbatan eng yuqori hisoblanadi [3].

Tumanda 60 ta umumiy ta’lim maktabi (43 mingdan ziyod o‘quvchi), litsey, bolalar musiqa maktabi, 3 ta kasb-hunar kolleji (1,6 ming o‘quvchi), 36 ta kutubxona (290 ming nusxa asar), 3 ta madaniyat uyi va 13 ta klub muassasasi mavjud. 315 o‘rinli tuman markaziy kasalxonasi, tug‘ruqxona, 3 ta poliklinika va qishloq vrachlik shoxobchalarida 216 vrach va 1456 o‘rta tibbiy xodim aholiga xizmat ko‘rsatadi. 1991-yildan “Naxshab” gazetasi nashr etiladi. Beshkent shahrining Mustaqillik maydonida “Humo qushi” monumenti o‘rnatilgan [1].

Madaniy meros tumanning eng katta boyliklaridan biri: 128 ta obyekt O‘zbekiston Respublikasi moddiy madaniy merosining ko‘chmas mulk obyektlari milliy ro‘yxatiga kiritilgan. Ular orasida 105 ta arxeologiya, 15 ta me’moriy, 4 ta monumental san’at yodgorligi va 4 ta diqqatga sazovor joy bor [1]. Me’moriy yodgorliklar qatorida Xo‘ja Shamsiddin Xolvoniy maqbarasi, Qizil masjid, Gumbaz masjidi, Mirmiron masjidi, Xalifa Eshon masjidi, Toshmasjid va Chorgumbaz masjidi, Hofiz Sheroziy maqbarasi kabi obyektlar saqlangan. Diqqatga sazovor joylar ro‘yxatidan Abu Mu’in an-Nasafiy yodgorlik majmuasi, Hazrati Sulton maqbarasi, Yetti tug‘ ota maqbarasi va Shayx Shilvi masjidi o‘rin olgan [1]. Bu obyektlar hududning ziyorat va madaniy turizm salohiyatini belgilaydi.

2026-yil oktabr oyida Qarshi shahri, Ko‘kdala va Qarshi tumani chegarasida 5 ming gektar maydonda 500 ming aholiga mo‘ljallangan Yangi Qarshi shahri barpo etilishi ma’lum qilindi [4]. Loyiha Qashqadaryo viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga bag‘ishlangan yig‘ilishda muhokama qilingan; unda aholi ko‘payishi bilan zamonaviy uy-joylarga talab ortib borayotgani ta’kidlangan [5].

Raqamlar qiyoslanganda loyiha ko‘lami yaqqol ko‘rinadi: rejalashtirilgan shahar maydoni (50 km²) tuman umumiy maydonining taxminan 5–6 % iga teng, kutilayotgan aholi soni (500 ming) esa tumandagi hozirgi aholi sonidan (259,4 ming) deyarli ikki baravar ko‘p. Shu bilan birga loyiha uch hudud chegarasida joylashgani sababli uning to‘liq maydoni

Qarshi tumani hududiga kirmaydi.

Loyihaning tumanga ta’siri bir necha yo‘nalishda baholanishi mumkin: (1) qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish tarkibining o‘zgarishi; (2) suv ta’minoti, chunki hududda yillik yog‘in 190–220 mm ni tashkil etadi; (3) arxeologik va me’moriy yodgorliklarni muhofaza qilish; (4) mehnat bozori va aholi migratsiyasi; (5) transport va muhandislik infratuzilmasi. Bu masalalar keyingi tadqiqotlar uchun asos bo‘la oladi.

Xulosa

Tahlil Qarshi tumanining quyidagi xususiyatlarini ko‘rsatdi. Birinchidan, tuman viloyat markazi atrofidagi unumdor tekislikda joylashgan bo‘lib, paxta va don yetishtirish bilan birga sabzavotchilik, bog‘dorchilik va chorvachilikka ixtisoslashgan. Ikkinchidan, 2019–2022-yillarda aholi soni yiliga o‘rtacha 2,4 % atrofida o‘sgan, aholining uchdan ikki qismi qishloqlarda istiqomat qiladi. Uchinchidan, tumanda 128 ta madaniy meros obyekti ro‘yxatga olingan, bu uning ilmiy va turistik jihatdan ahamiyatini oshiradi. To‘rtinchidan, Yangi Qarshi shahri loyihasi tuman rivoji uchun yirik imkoniyat bo‘lishi bilan birga, yer, suv va madaniy merosni muhofaza qilish masalalarida puxta rejalashtirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qarshi tumani. Vikipediya, ozod ensiklopediya (o‘zbek tilida). https://wikiwand.com/uz/articles/Qarshi_tumani

2. Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasi. Demografik holat bo‘yicha press-relizlar, 2019–2021-yillar. https://qashstat.uz

3. Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida bajarilgan qurilish ishlari (press-reliz, 20.07.2025). https://qashstat.uz/uploads/press25/QR-PR-UZ-06-2025.pdf

4. Qashqadaryoda Yangi Qarshi shahri quriladi. Kun.uz, 22.10.2026. https://kun.uz/news/2026/10/22/qashqadaryoda-yangi-qarshi-shahri-quriladi

5. 5 ming gektar maydonda 500 ming aholiga mo‘ljallangan Yangi Qarshi shahri barpo etiladi. UzA. https://uza.uz/oz/posts/5-ming-gektar-maydonda-500-ming-aholiga-moljallangan-yangi-qarshi-shahri-barpo-etiladi_926420